

Туренко Олег Станіславович,
професор кафедри загальноправових
дисциплін Донецького державного
університету внутрішніх справ, доктор
філософських наук, доцент;
Іванов Іван Володимирович,
завідувач кафедри загальноправових
дисциплін Донецького державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ГЕНЕЗА СЕНСІВ І ПЕРІОДИЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

Міжнародне гуманістичне право захисту військовополонених є доволі пізнім досягненням західної, а з часом і загальнолюдської цивілізації. До XVIII ст. військовополонені ставали підвласні волі переможців, їх жахаюча доля вагалася від болісної смерті, каліцтва до ганебного рабства. Військовополонений втрачав статус людини, і якщо його не викупали з полону, він перетворювався у «розмовляючу річ». XVIII ст. своїми масштабними, міжконтинентальними війнами національних держав загострила проблему гуманітарного відношення до військовополонених. Ця тема стає дискурсним питанням громадянської думки мислителів та політичних діячів Європи і Америки.

Втім, тільки у XIX ст. розпочалися реальні кроки до створення загальноєвропейського права про захист військовополонених, скалічених та постраждалих в наслідок військових конфліктів. Не останню роль в процесі консолідації політичних еліт Європи по цьому питанню зіграв Жан Андрі Дюнан. Він опублікував книгу «Спогади про битву під Сольферіно» (1862 р.), в якій зазначав, що людські втрати (більш чим 80 тис. осіб) цієї битви можна порівняти з битвами під Бородіном, Лейпцигом та Ватерлоо. Більшість з померлих були покинуті поранені у полі бою, яких можна було б урятувати за умови надання необхідної кваліфікованої медичної допомоги [1, с. 5]. Поруч з цим Ж. А. Дюнан разом з Густавом Муаньє, створили Женевський (в подальшому Міжнародний) Комітет Червоного Хреста (1863 р.). Ці історичні події мотивували правителів країн, політичних діячів Європи до більш активної позиції та скликанню першої міжнародної

конференції з питань скалічених та поранених на війні, яка розпочала свою роботу в Женеві в жовтні 1863 р.

Учасники I Женевської міжнародної конференції випустили Конвенцію (22. VIII. 1864 р.), яка поклала основи новій галузі права – міжнародного гуманітарного права (МГП) і відкрила перший етап розвитку правового захисту військовополонених. Конвенція «Про поліпшення долі поранених і хворих воїнів у діючих арміях» проголошувала наступне:

- лікарі та медсестри являються нейтральними особами, які не повинні вважатися учасниками бойових дій і не підлягають захопленню у полон;

- мирне населення заохочувалося до допомоги пораненим – мали право, під захистом однією з воюючої сторони, підбирати ранених, хворих та надавати їм допомогу;

- гарантувався догляд за пораненими і хворими, незалежно від того, на чиєму боці вони воювали;

- знак Червоного Хреста на білому полі повинен був означати, що там, де його встановлено, розташовані госпіталі та медперсонал, яким має бути забезпечений захист і піклування [2].

Початково I Женевську Конвенцію підписали дванадцять, а ратифікували дев'ять (Швейцарія, Велике герцогство Баден, Бельгія, Данія, Іспанія, Франція, Італія, Швеція, Норвегія, Нідерланди) європейських країн. Зміст конвенції був доповнений «Додатковими стаття про поліпшення долі поранених під час війни. Женева, 20 жовтня 1868 р.». Втім, ключове питання визначення статусу військовополоненого та його правового захисту не був визначений. Військовополонений не вважався жертвою військового конфлікту.

Певний крок до визначення військовополонених жертвою військових дій стала «декларація Мартенса», яка була включена до преамбули I Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1899 р. і в подальшому стало самостійною нормою. «Декларація Мартенса» закріплювала в наступній редакції: «У випадках, не передбачених цим Протоколом або іншими міжнародними угодами, цивільні особи та комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що походять зі сталих звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості» [3, с. 14].

Тільки в 1907 р. IV Гаазька Конвенція «Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі» додаток Частина I. Розділ II остаточно був визначений статус та особи, що вважаються військовополоненими та їх права, обов'язки, сферу застосування

та міжнародний захист. В Конвенції не вживається терміни «комбатант» і «некомбатант», а поділяються збройні сили на тих, що воюють («воюючі») і тих, що не воюють («невоюючі»). До «воюючих», Конвенція відносить армію, ополчення, добровольчі загони і, за певних умов, населення незайнятої території, яке при наближенні противника добровільно береться за зброю [4, с. 43].

Додаток IV Гаазької Конвенції затвердив гуманне відношення до військовополонених (Р.П. ст. 4) та приписав до них цивільних осіб, що прямо не належать до армії але супроводжують її: кореспонденти і репортери газет, маркітанти і постачальники (Р.П. ст. 13) [5].

І світова війна з її 7 мільйонами військовополоненими відкриває другий етап розвитку МГП. Ключовою подією цього етапу була III Женевська конференція (27.VII.1929 р.). «Конвенція про поводження з військовополоненими» ще раз затвердила принцип гуманного ставлення до військовополонених «без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями» [6]. Також вводилися норми обміну інформації про них та право посадових осіб нейтральних країн відвідувати табори військовополонених. Дозволялося отримання та відправлення листів, доручень, заповітів, телеграм та посилок, порядок і норми їх отримання і відправлення повинні бути опубліковані при початку військових дій. До цього деталізувалися умови утримання та транспортування військовополонених:

- заборонялось утримання військовополонених поблизу зони військових дій, в несприятливому кліматі, в антисанітарних або пожежонебезпечних умовах.

- встановлювався раціон харчування, який повинен бути рівний раціону харчування військовослужбовців на казармовому положенні, дозволяють готувати додаткову їжу, забороняють покарання їжею.

- в кожному таборі повинен бути лазарети і надавати щомісячний медогляд і адекватне лікування, включаючи безкоштовне протезування.

- впроваджувалась свобода проведення релігійних обрядів, заохочення спортивних та інших захоплень в таборі.

- встановлювалось грошове утримання, відповідне званню та право військовополоненого пересилати обумовлену частину своїх грошових коштів родичам.

– встановлювалось обмеження на транспортування поранених військовополонених, якщо це не потребує військова обстановка.

Втім, «Конвенція про поводження з військовополоненими» 1929 р. не отримала свого розповсюдження в МГП, оскільки її не признала СРСР.

Третій етап розпочався наприкінці II світової війни, коли з 21 квітня до 12 серпня 1949 року, у Женеві відбулася дипломатична конференція з метою перегляду та перегляду чотирьох міжнародних конвенцій про захист жертв війни. Для цих робіт було створено чотири комісії. Одна з них була присвячена перегляду та оновленню конвенції про поводження з військовополоненими.

В результаті було відновлена II Женевська конвенція 1929 р. та затверджена нова – III Женевська конвенція (12.IX.1949 р.). «Конвенції про поводження з військовополоненими» зазначено (ст. 4), що військовополоненими являються особи, які потрапили під владу ворога і належать до однієї з таких категорій: весь особовий склад збройних сил сторони, яка перебуває у конфлікті; особовий склад добровольчих загонів та інших ополчень, включаючи особовий склад Руху Опору, якщо вони відповідають нижченаведеним умовам: а) мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих; б) мають певний розпізнавальний знак, що його чітко видно здалека; в) відкрито носять зброю; г) дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни; особовий склад регулярних збройних сил, що вважає себе підпорядкованим урядові або владі, не визнаних державою, яка тримає їх у полоні; особи, які йдуть за збройними силами, але не входять до їх складу безпосередньо; члени екіпажів суден торговельного флоту, екіпажів цивільної авіації сторін; населення неокупованої території, яке під час наближення ворога стихійно, з власної ініціативи, стає до зброї.

Додатковий протокол до III Женевської конвенції, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 р. остаточно вводить термін «комбатант»: «Особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у військових діях». Це право, так само як і статус комбатантів, безпосередньо пов'язане з їхнім правом вважатися військовополоненими у разі, якщо вони потраплять у владу супротивної сторони (п. 1 ст. 43) [7].

В цілому за майже 150 років напрацювання принципів правового статусу військовополонених, їх ратифікації державами

та практичної реалізації були закріплені певні правила захисту комбатантів, спрямованих на захист їх життя, здоров'я та честі. Зараз МГП має наступні принципи: по-перше, вони невід'ємні, оскільки не можуть бути скасовані державою, яка здійснює захоплення; по-друге, вони невідчужувані, при цьому полонений не може добровільно позбутися їх; і по-третє, вони мають мінімальний рівень життєспроможності людини. Втім, досвід російсько-української війни, вказує що країна-агресорів не дотримується принципів та норм МГП для військовополонених та мирного населення, що потребує чіткої юридичної оцінки і механізму міжнародно-військового врегулювання.

Список використаних джерел

1. Репецький Василь, Малига Вікторія. Правовий статус медичного та духовного персоналу під час збройних конфліктів. *Вісник Львівського університету*. Серія міжнародні відносини. 2015. Вип. 37. Ч. 2. С. 3–16.

2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2: 744 с. URL: <https://cyclop.com.ua/content/view/306/58/1/11/#19831>.

3. Гнатовський М. М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. Одеса : Фенікс, 2015. 70 с.

4. Глушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.01. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса 2015. 287 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2324/Grushko_diss.pdf?sequence=6&isAllo wed=y.

5. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.